

GEEN IDEE

Jan Warndorff

Geen idee

FILOSOFIE VAN HET
BOERENVERSTAND

LEMNISCAAT

Copyright © Jan Warndorff, 2017

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Copyright © foto achterzijde: Joana Meroz

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2017

ISBN 978 90 477 0946 6

NUR 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie, opvoeding, kunst en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

www.lemniscaat.nl

Ik ben leven dat wil leven, te midden van
leven dat wil leven.

– Albert Schweitzer

Was dat het leven? Goed, dan nog een keer!

– Friedrich Nietzsche

INHOUD

Inleiding	11
Filosofie van het boerenverstand	15
1 De wending tot het leven	19
Een nieuwe koers voor de cultuur	21
Ortega en Heidegger	26
2 Het leven onder de loep	31
Biologie versus biografie	31
Denken als geweld	34
Het leven als gemeenschappelijke situatie	36
Er het beste van maken	37
Erkenning van onwetendheid	39
Het leven als dynamische ruimte	42
Het leven als wereld-en-ik	45
3 Het leven als drama	49
Eenzaamheid en onzekerheid	50
Het leven als mysterie	54
Tegen de zelfvoldaanheid	58
Pierre Teilhard de Chardin	62
Vrijheid en verantwoordelijkheid	66
<i>Intermezzo: De straat op</i>	70

4 Dynamica van de beleving	72
De betekenis van betekenis	74
Het automatisme van de interpretatie	79
Bronnen van identiteit	81
De autonomie van de beleving	85
Bio-logica	87
Het wezen van spel	90
Verschillende vormen van spel	92
Genieten en liefhebben	94
<i>Intermezzo: Persoonlijke praktijken</i>	97
<i>Houden van genieting</i>	97
<i>Kwaliteit als kwantiteit</i>	100
<i>De rol van geloof</i>	101
<i>Het schaakspel</i>	104
<i>Muziek maken</i>	105
<i>Liefhebben als zelfbeperking</i>	107
<i>Schrijven, en de betekenis van bestemming</i>	108
<i>Het belang van doorzettingsvermogen</i>	109
5 De betovering van de taal	112
Een ander gebaar	113
Droste en het vliegenglas	116
Heraclitus versus Parmenides	121
De uitvinding van de <i>homo sapiens</i>	124
<i>Intermezzo: De leefomgeving</i>	130
<i>De wil tot langzaam leven</i>	131
<i>De primaire velden: voedsel en woning</i>	133
<i>De wereld als woonkamer</i>	136
<i>De kunst van het kijken</i>	138
<i>Riten</i>	140

6 De bevrijding uit het vliegenglas	143
Ook woorden zijn daden	144
Zwijgen Oost en West	146
Ortega's oplossing	149
Pas op de plaats	155
<i>Intermezzo: Andere wezens</i>	158
<i>De aanstoot van de ander</i>	159
<i>De 'andere anderen': plant en dier</i>	161
<i>Wreedheid als revanche</i>	162
<i>Parallele levens</i>	163
<i>Ook dieren kennen betekenis</i>	165
<i>De derde ruimte</i>	167
<i>De ontmoeting met de anonieme medemens</i>	168
<i>Het risico van de beschaming</i>	171
<i>Vriendschap</i>	172
<i>De levensgezel</i>	175
7 Het filosofische ei van Columbus	178
Concentrisch denken	179
Descartes vervangen	181
Vluchtheuvel in de taal	182
8 Adieu ideologieën	185
Godsdienst	186
Wetenschap	189
Politiek	194
<i>Intermezzo: Spiritualiteit</i>	198
<i>Techniek versus praktijk</i>	199
<i>De cultivatie van niet-ik</i>	203
<i>Spirituele stemmingen</i>	205

9 Het mondiale dorp	208
Leed	209
Geweld	212
De depolitisering van het leven	214
Wellevendheid	218
Onverbiddelijke realiteit	220
<i>Parrèsia</i>	221
Register	223
Literatuur	225
Dankwoord	232

INLEIDING

Het was op een mooie najaarsdag in 1960 dat mijn ouders, als recentelijk afgestudeerde artsen en kersverse ouders van hun eerste kind, mijn oudste broer, aan boord gingen van het vrachtschip genaamd 'Senegal Kust', varend van Amsterdam naar West-Afrika. Met enige onderbrekingen hebben ze de daaropvolgende achtenveertig jaar in het westen, oosten en zuiden van Afrika doorgebracht. Ik ben dus ook in Afrika geboren en opgegroeid, wat mijn positie in en visie op de wereld natuurlijk in belangrijke mate heeft gevormd. Zo kon het gebeuren dat ik pas in 1985 als negentienjarige in Nederland kwam aangespoeld en ergens in die eerste dagen een gesprek had dat mij tot vandaag is bijgebleven. Het ging over mijn situatie als nieuwkomer, en in het bijzonder over de vraag wat ik nu in en met mijn leven zou doen. Waarop mijn gesprekspartner zei: 'Nou, het belangrijkste is gewoon dat je een plekje weet te vinden in de maatschappij.'

Ik weet niet meer wat ik terugzei, maar herinner me nog heel goed het gevoel van verbazing en beklemming dat mij toen beving. Voor mij was – en is nog steeds – 'de maatschappij' een verzamelterm voor alles wat je tegenkomt op straat en waarover je leest in de media. Daar houdt je rekening mee en je maakt er gebruik van, en de maatschappij heeft wat aan jou en jij hebt wat aan de maatschappij, maar hoe kun je daar nou 'een plekje in vinden'? Die plek heb ik toch al, louter door hier aanwezig te zijn? En hoe kon dit vreemde streven dan bovendien gelden als 'het belangrijkste' dat mij te doen stond? Het belangrijkste leek mij om uit te zoeken wat ik in en met mijn

leven wilde doen, opdat ik een goed en betekenisvol leven zou hebben. Het was een vraag naar waarden, naar inhoud, naar zin; het antwoord dat ik kreeg leek mij zo leeg.

12 In de maanden en jaren die volgden ben ik het antwoord van mijn gesprekspartner beter gaan begrijpen. Als (toen) werkloze werd ik aangemoedigd werk te vinden, 'zodat je kunt participeren in de maatschappij'. Ik bekeek personeelsadvertenties en las hoe een revalidatiecentrum er alles aan deed om patiënten 'zo snel mogelijk weer mee te laten doen in de maatschappij', en het bleek een taak van jeugd-detentiecentra om delinquenten 'voor te bereiden op een terugkeer in de maatschappij'. Ik overwoog ook een carrière in het onderwijs, waar kinderen 'worden voorbereid op het leven in de maatschappij'. En om mij heen hoorde ik hoe mensen zich zorgen maakten of ze nog wel 'goed functioneerden in de maatschappij', waarbij ze een cursus of opleiding overwogen 'om beter te kunnen functioneren'.

Zo bleek ik te leven in een land waar 'de maatschappij' wordt opgevat als een soort gemeenschapsruimte waar je als door een poortje naar binnen en naar buiten kunt. En daarbinnen is geen plaats voor revalidatiecentra, ziekenhuizen, psychiatrische klinieken, gevangenissen, werklozen of kinderen. Dus het is een ruimte die uitsluitend is bedoeld voor brave modelvolwassenen, geheel gezond van lichaam en geest, die probleemloos 'functioneren' in hun rol als burger, als arbeidskracht, als consument. Die ook gewillig de ruimte verlaten wanneer ze dan toch een been breken, of eventjes erg levensmoe worden, of op een andere wijze van het spoor af raken, om 'daarbuiten' een rol te spelen als patiënt of cliënt in de handen van artsen, maatschappelijk werkers, psychologen, psychiaters, psychotherapeuten. Die allemaal om het hardst beloven jou zo snel mogelijk weer aan het functioneren te krijgen, mits je ze eventjes aan je laat sleutelen.

Het is een vreemde, om niet te zeggen absurde voorstelling

van het leven. Maar het gemak en de frequentie waarmee het zo wordt voorgesteld, suggereert dat 'functioneren in de maatschappij' fungeert als een verdwijnpunt van het denken; dus als een ordenend en zingevend perspectief dat verder niet ter discussie staat.

Sinds ik in Nederland ben komen wonen is de maatschappij echter ook ingrijpend veranderd door het proces dat bekend staat als globalisering. Waar de maatschappij aanvankelijk nog een vrij gesloten, homogene en statische ruimte was, daar transformeert zij de laatste decennia in steeds rapper tempo tot een ruimte die zeer dynamisch en veranderlijk aanvoelt, en op allerlei manieren vervlochten is met de rest van de wereld. Het is inmiddels volstrekt normaal geworden om te leven met een wereldomspannend communicatienetwerk direct binnen handbereik, waardoor wij voortdurend en in *real time* kunnen volgen wat zich in elke uithoek van de wereld afspeelt en rechtstreeks in gesprek kunnen gaan met de mensen die daar wonen. En dankzij het geavanceerde en steeds goedkopere mondiale vervoerssysteem schuiven wij binnen maximaal een etmaal bij diezelfde mensen aan tafel.

Amsterdam, Accra, Adelaide – ooit werelden apart – zijn nu als haltes aan dezelfde metrolijn. Mede vanwege deze toegenomen mobiliteit en de nieuwe immigratiestromen wordt de gemeenschapsruimte inmiddels bevolkt door zeer diverse bevolkingsgroepen van verschillende kleur en religie en culturele achtergrond. Zo leven wij in toenemende mate in wat met recht wordt aangeduid als 'het mondiale dorp', met het beeldscherm als een virtueel dorpsplein waarop miljarden mensen gelijktijdig kunnen genieten van de verrichtingen van voetballers op het veld, of van popsterren op het podium. Of getuige kunnen zijn van de gruwelijke gewelddadigheden die sommige mensen nog steeds bereid zijn anderen aan te doen, in naam van een politieke of religieuze ideologie, of om etnische of economische redenen.

Globalisering betekent dat het dak van de gemeenschapsruimte wordt geblazen, en voelt tegelijkertijd alsof de bodem onder onze voeten wegzakt. Wie en wat zijn wij en waar gaan we heen? Er ontstaat behoefte aan een nieuw houvast: aan waarden en een identiteit en zin die niet alleen gelden binnen de perken van ons nationale en culturele verleden, maar ook ruimte bieden aan en perspectief bieden op een wereldwijd leefbare toekomst. Globalisering stelt de vraag op scherp: *Wat hebben alle mensen, waar ook ter wereld, met elkaar gemeen?*

En dan is het toch gek dat we daar helemaal geen antwoord op lijken te hebben. Terwijl iedereen intuïtief wel aanvoelt dat er toch iets is wat alle mensen in elkaar herkennen en waarop we elkaar kunnen aanspreken, iets op basis waarvan we elkaar kunnen verstaan. Misschien is de ontwikkeling van de wereld 'daarbuiten' zoveel sneller gegaan dan 'hierbinnen' dat wij geestelijk nog een beetje achterlopen. Alles went immers zo snel dat het al gauw geen indruk meer maakt – maar het is pas sinds enkele honderden jaren dat we vertrouwd zijn geraakt met het denkbeeld van de aarde als een ronde bol, en pas sinds enkele decennia hebben we de foto's die het bewijzen, en het is pas sinds enkele jaren dat we het, dankzij de genoemde communicatie- en vervoersmiddelen, aan den lijve ondervinden.

De aarde is een eenheid en de mensheid is een eenheid, maar ons hoofd is nog steeds doorschoten van lijnen, grenzen, verschillen, afstand. We kijken nog steeds naar de wereld als door een raster dat alle levende wezens onderscheidt naar species en dat alle mensen verdeelt naar kleur en ras, religie en cultuur, en vooral ook naar het meest oppervlakkige fenomeen van allemaal: nationaliteit. De grenzen die onze (over)grootvaders trokken op papier zien wij nog steeds doorgedrukt in de realiteit, en nog steeds zijn mensen bereid te doden en te sterven vanwege het toeval dat ze aan deze of gene zijde van zo'n denkbeeldige grens zijn geboren.

Filosofie van het boerenverstand

Het lijkt mij de hoogste tijd dat we leren denken en leven 'op de hoogte der tijden', om een favoriete uitdrukking te gebruiken van mijn favoriete wijsgeer, de Spaanse filosoof José Ortega y Gasset (1883-1955). In het mondiale dorp hebben we dringend behoefte aan een visie en een moraal die niet alleen mensen verbindt en tot een gezamenlijke toekomst inspireert, maar ons ook bevrijdt uit het naargeestige keurslijf van 'functioneren in de maatschappij'. Een levensfilosofie die ons aanmoedigt om goed te zorgen voor onszelf, voor elkaar, voor deze gehele planeet; en die recht doet aan en gegrond is in wat elk mens met eigen ogen kan zien en met eigen verstand kan bevatten, ongeacht zijn culturele achtergrond. De hoogste tijd, kortom, voor een zogenaamde *filosofie van het boerenverstand*.

15

Met 'boerenverstand' probeer ik de rijke betekenis te vangen van het Engelse begrip *common sense*, waarbij *common* zowel alledaags als gemeenschappelijk betekent en *sense* verwijst naar zowel verstand als waarneming. Want het doel van deze filosofie is om te benoemen en te doordenken wat – naast en te midden van alle langs-elkaar-heen-schurende en op-elkaar-botsende historisch en cultureel bepaalde waarden en waarheden – alle mensen *in ieder geval* met elkaar gemeen hebben. Ofwel: wat is in de eenentwintigste eeuw onze *common ground*?

Deze vraag kunnen we uitsplitsen naar twee subvragen:

- 1) Wat is werkelijkheid, voor alle mensen overal ter wereld?
- 2) Wat is van waarde, voor alle mensen overal ter wereld?

Als we dan met het boerenverstand op de eerste vraag een antwoord formuleren, dan luidt dit ongeveer als volgt: wat voor alle mensen overal ter wereld werkelijkheid is, is wat we zien als we gewoon even rondkijken. Dus kijk even rond, en wat

we dan zien is wat we, voorlopig en voor het gemak, kunnen benoemen als 'het leven zelf'. Dit is waartoe we elke ochtend wakker worden en waar we de rest van de dag mee bezig zijn – dag in dag uit, jaar na jaar, tot de dood erop volgt.

Daarom gaan we in dit boek uitgebreid kijken naar de realiteit van 'het leven zelf'. Waar hebben we het dan precies over, hoe ziet het eruit, hoe steekt het in elkaar? Het zal al gauw blijken dat dit fenomeen ons voor een fundamentele uitdaging stelt: in hoeverre kunnen wij denken en spreken over het leven zelf, zonder het met onze woorden te vervormen tot iets wat het niet is? We zullen ons daarom ook moeten wijden aan een analyse van de relatie tussen taal en werkelijkheid.

Dit onderzoek naar het leven zelf is van groot belang, want stellen wij nu de tweede vraag: Wat is van waarde, voor alle mensen overall ter wereld?, dan geldt precies hetzelfde antwoord: het leven zelf. Voor ieder mens staat dit leven dagelijks op het spel, en onwillekeurig streeft iedereen naar een *zo goed mogelijk leven* – op welke manier dan ook.

Dit boek bestaat uit negen beschrijvende en analytische hoofdstukken over 'het leven zelf' (als fenomeen en als begrip), afgewisseld door een serie praktische intermezzo's waarin een parallel spoor wordt verkend: wat betekent goed leven in de praktijk, hoe zit het eruit en hoe doe je het? Als algemene richtlijn introduceer ik hiervoor de eenvoudige en bevrijdende moraal: *Zie van zoveel mogelijk, zoveel mogelijk te houden*. Want wie voelt nou niet op zijn klompen aan dat er geen beter, fijner, mooier leven denkbaar is dan een leven van liefhebberij, in de ruimste zin van het woord?

Liefhebben is de enigszins paradoxale inspanning om het eigen leven te verruimen, te verdiepen en te verfraaien door een steeds diepere relatie te cultiveren met iets of iemand anders. Als we aandachtig kijken naar hoe we dat doen, kunnen we leren dit nog bewuster te doen en nog breder toe te passen. Zo zullen we allemaal wel houden van bepaalde persoonlijke

praktijken: we beoefenen een sport, bespelen een muziek-instrument of verzamelen fossielen. Dat is een relatie waarvan we genieten, maar deze relatie bouwen en onderhouden vergt discipline, toewijding, geloof – een vorm van arbeid vergelijkbaar met het cultiveren van gewassen op het land. Zo gaat deze filosofie van het boerenverstand hand in hand met een praktische *levenscultuur*.

Naast persoonlijke praktijken heeft levenscultuur betrekking op de dagelijkse leefomgeving, zowel binnenshuis als buitenshuis – denk aan alledaagse activiteiten als koken en schoonmaken, maar ook aan de betekenis van rituelen en de waarde van aandachtig wandelen. Levenscultuur gaat natuurlijk ook over de vraag wat het betekent om te houden van al die andere levende wezens om ons heen – van planten en dieren tot mensen, in verschillende gradaties van nabijheid. Verder onderzoek ik manieren om ons rechtstreeks en aanhoudend te interesseren voor het wonderlijke verschijnsel van het leven zelf, onder andere door middel van meditatieve praktijken.

Deze filosofie van het boerenverstand mondt uit in een slotbeschouwing waarin ik weer uitzoom naar het niveau van ‘het mondiale dorp’ waar ik mee begonnen ben: hoe gaan we om met het wereldwijde leed en geweld, en wat is de rol van politiek in de samenleving?

Vertrouwen op het boerenverstand betekent dat we denkend uitgaan van wat iedereen allang weet, en handelend voortborduren op wat iedereen allang doet. Toch zal deze filosofie, ondanks of juist vanwege de eenvoud, letterlijk revolutionair blijken te zijn. In de kern draait zij om de erkenning en doordenking van het feit dat wat alle mensen met elkaar gemeen hebben juist in het eigene schuilt, in het veranderlijke, in het oneindige verschil. Daar houvast in vinden vergt een draai van honderdtachtig graden in *de manier waarop* we denken. In de woorden van Ortega y Gasset:

Na vijftieng eeuwen onze geest geoefend te hebben de realiteit te zien *sub specie aeternitatis* [vanuit het oogpunt van de eeuwigheid] moeten we nu opnieuw beginnen en ons een intellectuele techniek opbouwen die ons in staat stelt haar te zien *sub specie instantis* [vanuit het oogpunt van het ogenblik].*

18 Om deze draai te maken zullen we onder meer inspiratie vinden in het boeddhisme en taoïsme. Doorslaggevend is echter een onvervalste filosofische innovatie waarmee we het denken op elegante wijze bevrijden uit de cartesiaanse kooi van het 'ik denk dus ik ben'. Deze draai in hoe wij denken stelt het fenomeen van het leven in een verrassend nieuw licht en opent geheel nieuwe en stimulerende perspectieven. Maar deze draai zal iedere persoon zelf moeten maken, en dus ook zelf moeten *willen* maken. Goed denken noch goed leven is de uitkomst van een rationele argumentatie, maar is het gevolg van een vrijwillig gekozen moreel uitgangspunt.

Daarmee bijt deze filosofie in haar eigen staart; de cirkel is rond. En inderdaad zullen wij in dit boek steeds rondjes draaien om de spil van het leven zelf, als rond een totempaal – maar zoals je dat soms in stripverhalen ziet uitgebeeld, zal het pad zich wel steeds verder verdiepen.

* José Ortega y Gasset, 'Over het Romeinse Rijk', p. 94.

De wending tot het leven

De filosofie van het boerenverstand nodigt uit tot een andere manier van denken, als onderdeel van een andere manier van leven. Deze manier van denken begint ermee dat we rustig rondkijken, om de meest voor de hand liggende feiten onder ogen te zien en volledig serieus te nemen. Dat lijkt misschien vanzelfsprekend – inderdaad een kwestie van boerenverstand – maar dat is het gek genoeg niet.

19

Zo moeten sommige mensen eerst met een peperdure raket de ruimte in worden geschoten, om vanaf grote afstand de aarde te zien zweven als een heel klein kwetsbaar blauw bolletje in een immense leegte, voordat hun ogen opengaan. Dan pas dringt het door dat landsgrenzen feitelijk niet bestaan en dat alle politieke en religieuze twistpunten als kinderlijk gekibbel zijn, vergeleken met het belang van de werkelijkheid die alle mensen met elkaar delen en die voor alle mensen op het spel staat. Met dit besef keert menig astronaut terug naar de aarde als een ander mens; een verandering die bekend staat als het *overview effect*, waarvan hier te lande vooral Wubbo Ockels heeft getuigd. De astronaut Scott Carpenter bracht het als volgt tot uitdrukking:

*Clearly, the highest loyalty we should have is not to our own country or our own religion or our hometown or even to ourselves. It should be to, number two, the family of man, and number one, the planet at large. This is our home, and this is all we've got.**

* Meer van dergelijke uitspraken vind je op www.spacequotations.com/earth.

Op deze formulering is wel wat af te dingen – ongelukkig is vooral de suggestie dat de aarde iets is dat wij ‘hebben’ of ‘bezitten’, en ook in moreel opzicht lijkt het mij geen goed idee om het belang van de mensheid ondergeschikt te maken aan het belang van de planeet – maar het geeft niettemin uitdrukking aan het soort realisme waar wij nu, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, dringend behoefte aan hebben.

20 Gelukkig hoeft je er niet per se de ruimte voor in om het boerenverstand te ontdekken. Het werd al in 1971 bezongen door John Lennon in zijn beroemde lied *Imagine*:

*Imagine there's no heaven
It's easy if you try
No hell below us
Above us only sky
Imagine all the people
Living for today...*

*Imagine there's no countries
It isn't hard to do
Nothing to kill or die for
And no religion too
Imagine all the people
Living life in peace...*

Ook met deze formulering ben ik vanuit een morele optiek niet helemaal gelukkig: vooral of wij alle *religion* weg zouden moeten wensen is maar de vraag. Tegenover het moderne seculiere denken heeft religie ten minste die waarde dat zij ons eraan herinnert dat wij dit leven op aarde niet aan onszelf te danken hebben, en als je in vrede wilt samenleven is het bovendien geen goed begin om de meerderheid der mensen zo op stang te jagen. Maar in al zijn eenvoud is het sentiment herkenbaar en aansprekend. Vandaar ook de iconische status van dit lied.

Een nieuwe koers voor de cultuur

In de filosofie wordt echter al meer dan honderd jaar opgeroepen tot een andere manier van denken. Stromingen als vitalisme, fenomenologie en existentialisme trachtten (ieder op haar eigen manier) het feitelijke leven zelf als vertrekpunt en einddoel te nemen. Expliciet schreef Ortega y Gasset in 1923:

Het gaat om een nieuwe koers voor de cultuur. Het gaat erom het leven, dat tot nu toe alleen een bloot feit en als het ware een toevalligheid in de kosmos was, wijding te geven door er een principe en een recht van te maken.

21

Want, zo vervolgt hij:

Het mag dan verwondering baren zo op het eerste gezicht, maar het is een feit dat het leven de meest uiteenlopende zaken tot de rang van principe heeft verheven, maar nooit heeft getracht van zichzelf een principe te maken. Men heeft voor de religie geleefd, voor de wetenschap, voor de ethiek en voor de economie; zelfs heeft men geleefd om de schim van de kunst of van het genot te dienen; het enige wat men niet heeft geprobeerd is radicaal voor het leven te leven. Gelukkig heeft men het toch altijd min of meer gedaan, maar dan onwillekeurig; zodra de mens merkte dat hij dat aan het doen was schaamde hij zich en voelde een vreemdsoortige wroeging.*

Om voor het leven zelf te leven gold als oppervlakkig, als gevaarlijk, als iets heidens of nihilistisch. Maar de 'metafysische' oriëntatie op iets anders en hogers dan het leven – het geloof in religieuze verlossing, of in het alles-oplossende vermogen van de wetenschap, of in de politieke maakbaarheid van de

* José Ortega y Gasset, *De taak van onze tijd*, p. 71.

ideale samenleving – is in de loop van de twintigste eeuw steeds verder verzwakt, in een proces dat de Franse filosoof Lyotard in 1979 omschreef als ‘het einde van de grote verhalen’. * Het beginpunt van deze ontwikkeling wordt vaak bij Nietzsche gelokaliseerd, eind negentiende eeuw – de ‘filosoof met de hamer’ die hardhandig de illusies van zowel het christendom als de moderniteit verbrijzelde, ten gunste van een onvoorwaardelijke beaming van het leven zelf. Zijn befaamde ‘God is dood’ passage** geldt als het allegorische afscheid van de metafysische verankering van de Europese cultuur; het begin van het einde van de grote verhalen. Deze ontwikkeling werd verder bespoedigd door de zinloze slachting van de Eerste Wereldoorlog, de verbijsterende ontwikkelingen in de natuurwetenschap (relativiteitstheorie, kwantummechanica), het morele failliet van de Holocaust, de teloorgang van de Europese koloniale wereldheerschappij, de waanzin van de Koude Oorlog – en in recente jaren steeds sneller en dieper door de toenemende vermenging van culturen en volkeren in wat bekend staat als het ‘globaliseringsproces’.

Het hoeft ons dus niet te verbazen dat zich inderdaad een ‘nieuwe koers voor de cultuur’ lijkt af te tekenen waarin ‘het leven zelf’, hier en nu op deze aarde, als werkelijkheid en als waarde volledig centraal komt te staan. Het is de enige zekerheid die ons rest, en de ene zekerheid die alle mensen met elkaar delen. Dit nieuwe realisme, dat misschien wel is te verstaan als een volwassenwording van de mensheid, wordt zeker ook aangewakkerd door de toenemende zorgen om de uitputting en de vervuiling van de planeet waarvan wij afhankelijk zijn. Steeds sterker groeit het besef: wij zitten met z’n allen in dezelfde boot. En als we niet uitkijken lijden we schipbreuk.

* Jean-François Lyotard, *Het postmoderne weten*.

** In *De vrolijke wetenschap*.

Deze wending tot het leven toont zich letterlijk aan de oppervlakte, bijvoorbeeld als je in een wachtkamer door de gebruikelijke tijdschriften bladert. Hoe vaak springen er dan niet woorden uit als 'het leven', 'mijn leven', 'jouw leven', 'het goede leven', 'kwaliteit van leven'? Dat geldt vooral maar zeker niet uitsluitend voor de *lifestyle magazines*; elke krant heeft tegenwoordig wel een katern of rubriek met 'het leven' in de titel. Uiteraard wordt 'het leven' ook in talloze advertentieslagzinnen opgevoerd ('enjoy life', 'live my life', 'it's your life', enzovoort), en tegenwoordig bezingen popliedjes misschien wel net zo vaak 'het leven' als de liefde. Zelfs op de aardappelverpakking van een bekende supermarkt ontdekte ik onlangs, heel klein geschreven, als een soort subliminale boodschap: 'Leven is genieten.' Ook de immense populariteit van *social media*, en zelfs de diverse en soms akelige vormen van *reality tv* – wat je zou kunnen vertalen als 'levensechte tv' – getuigen van een intense belangstelling voor of zelfs obsessie met het feitelijk geleefde, 'authentieke' leven.

23

Een tikkeltje romantisch schreef de Amerikaanse commentator Jeremy Rifkin in de *Huffington Post* van 24 april 2010 dat als we goed ons oor te luisteren leggen, 'we can hear the whisper of a new dream in the making, one based on what youth around the world are beginning to call "quality of life".' Dit lijkt te worden gestaafd door de immense populariteit van het begrip 'levenskunst'; tik het in je zoekmachine in en je zult versteld staan van de hoeveelheid en diversiteit van de *hits*. Ook de boekhandels liggen vol boeken over levenskunst-filosofie en over aanverwante fenomenen als *mindfulness* en (hoewel ik dat steeds minder zie) de *Slow*-beweging. En als klap op de vuurpijl is daar natuurlijk het succes van Alain de Bottons *School of Life*, die inmiddels zijn zoveelste buitenlandse filiaal heeft geopend, in Amsterdam.

Dit is een welkome ontwikkeling. Eindelijk buigt de filosofie zich over kwesties die mensen werkelijk aan het hart

gaan. Hoe onderhoud ik goede vriendschappen? Hoe haal ik meer bevrediging uit mijn werk? Hoe kan ik het best met geld omgaan? Eindelijk begint de filosofie het leven zelf werkelijk serieus te nemen! Maar daarmee komen we natuurlijk wel voor de cruciale vraag te staan: wat is, wat betekent, wat bedoelen wij met ‘het leven zelf’?

24

Gezien alles wat daarover wordt gedacht en geschreven en gezongen en gezegd, zou je verwachten dat deze vraag uitgebreid aan de orde wordt gesteld. Maar integendeel stuiten wij nu op het wel zeer merkwaardige gegeven dat deze vraag zo goed als nooit wordt gesteld – en dat ook daar weer geen vragen over worden gesteld. Het blijkt dat de hoofdrolspeler in dit spel – de eigenlijke bron van zorg en het object van aandacht – slechts als een soort schim over het toneel beweegt, waar niemand rechtstreeks acht op slaat. Het klinkt wellicht ongelooflijk, maar je hoeft maar een paar boeken door te bladeren om te ontdekken dat – wat de titel op de omslag ook moge zijn – de aandacht toch nooit wordt gevestigd op het fenomeen van het leven zelf.

Een treffend voorbeeld is het boek dat Nederlands bekendste levenskunstfilosoof, Joep Dohmen, speciaal voor de Maand van de Filosofie van 2008 schreef. Onder de titel *Het leven als kunstwerk* begint de auteur met een onderzoek naar de verschillende betekenissen van het begrip ‘levenskunst’, waarbij hij ook uitgebreid het woordenboek erop naslaat. Maar al figureert de term prominent in de titel, het komt klaarblijkelijk niet in hem op om ‘het leven’ op een vergelijkbare manier te bevragen. En als je verder leest, dan blijkt dat het boek helemaal niet gaat over het leven zelf, maar over de verschillende manieren waarop mensen en culturen er vorm aan geven. Het leven zelf, als fenomeen, figureert slechts als iets om op te reageren, om iets mee te doen – niet als iets om rechtstreeks bij stil te staan.

Ook het boek waarmee Paul van Tongeren in 2013 de

Socrates Wisselbeker voor het beste filosofische werk won, *Leven is een kunst*, draagt de term 'leven' prominent in de titel. En ook hier wordt nergens uitgelegd wat we daaronder moeten verstaan. De enige woorden die de auteur er expliciet aan wijdt zijn bedoeld om 'leven' te onderscheiden van 'overleven'; voor de rest gaat hij er stilzwijgend van uit dat de lezer wel weet wat het woord betekent.

En als we over de landsgrenzen heen te rade gaan, bijvoorbeeld bij Wilhelm Schmid of bij Alain de Botton, dan keren we niet veel wijzer terug. Natuurlijk wordt er wel van alles over het leven geroepen, bijvoorbeeld dat het 'kort en eindig' is, of het wordt omschreven als 'een taak' of 'een mysterie' of als 'kwetsbaar' of 'absurd'. Maar dat is heel iets anders dan het leven zelf erkennen als een verschijnsel *sui generis* – dat wil zeggen, als een eigenaardige realiteit op zich – dat het verdient om nauwkeurig te worden onderzocht en omschreven. En met deze omissie lijken noch de filosofen zelf, noch hun lezers een probleem te hebben. Zo te zien valt het niet eens op.*

25

Het doet denken aan de beroemd geworden toespraak die de Amerikaanse schrijver David Foster Wallace hield voor een klas *high school graduates*, die hij begint met het beeld van twee jonge vissen die al zwemmend een oudere vis tegenkomen. 'Dag heren, hoe is het water?' vraagt deze in het voorbijgaan. Even later kijken de jonge vissen elkaar aan: *What the hell is water?*** Alleen stellen de vissen ten minste nog de vraag.

Dit is geen verwijt aan het adres van genoemde (en andere) filosofen, want het betreft een algemeen cultureel fenomeen. Het doet ook niets af aan de waarde van wat zij wel te berde

* Een uitzondering is het boek *Wat is leven?* door Arjen Mulder (De Arbeiderspers, 2014). Een boek met prachtige verhalen, dat echter structureel wordt verscheurd door een spagaat die ik in het volgende hoofdstuk zal beschrijven.

** David Foster Wallace, *This is Water*.